

תאטרון וקולנוע בהוראת עברית 'רדיו חזק' – מקומו של הרדיו בקולנוע הישראלי

סמדר ברק

רדיו תפקיד מרכזי בתרבות הישראלית, מימי טרום-המדינה עד ימינו – תפקיד שנובע כנראה מן הרצון שלנו, הישראליים, להיות מעורבים ללא הרף בנעשה בחברה שלנו. על כן, גם בסרטים הישראליים הוא ממלא תפקיד חשוב: הוא משמש סמן היסטורי-חברתי, מעגן את הסרט בתקופה מסוימת ומאפיין אותה.

הזהות הישראלית – מה היא?

בשנת 1988 יצא אל האקרנים סרט הביכורים של הבמאי חיים בזוגלו, **נישואים פיקטיביים**. הסרט בוחן את השאלה: הזהות הישראלית – מה היא? גיבור הסרט הוא מורה לתנ"ך מירושלים, המואס באורח חייו ומודיע לבני משפחתו שהוא טס לניו-יורק. הוא מגיע לנמל התעופה, ובידו רק מזוודת 'גיימס בונד'. בנמל התעופה הוא נוטש את המזוודה, ולשאלתה של הבודקת הביטחונית 'אין לך מטען?', הוא עונה 'אין'. המזוודה מתגלה, הרובוט המשטרתי מוזעק ומפוצץ אותה. כיוון שהסצנה הזאת היא המפתח להבנת זהותו הישראלית של המורה, היא ארוכה במיוחד – כמעט דקה וחצי. ומה מתגלה לעינינו כשהמזוודה נפתחת? אבני הפסיפס של המטען התרבותי שהגיבור מנסה להיפטר ממנו: שקית אבקת פלאפל מתוצרת 'תלמה', גרעיני 'עפולה', תקליטה של להקת 'הגשש החיוור', מדי צה"ל וספר תנ"ך. בהמשך הסרט, הגיבור שנשאר בארץ לובש דמויות השונות ממנו עצמו תכלית שינוי: ביום הוא פועל ערבי – ובלילה הוא 'יורד' שהגיע לחופשת מולדת. מבעד לעיני הדמויות הללו הוא מנסה להבין את העולם שאנו, הישראליים, חיים בו.

שאלת הזהות הישראלית בקורס על הקולנוע

זהותו של אדם בכלל וכך גם זהותנו היא פסיפס של מאכלים ובגדים, מנהגים ושירים, חוויות משותפות ואירועים שנחרתו בתודעתנו. קצת מן המרכיבים האלה של זהותנו אני מנסה לפענח עם התלמידים בקורס 'יש קולנוע ישראלי טוב!' תוך כדי צפייה בסרטים ישראליים. במהלך הקורס אנו עוסקים בסוגיות המאפיינות את החברה הישראלית ובאות לידי ביטוי בקולנוע הישראלי, ובהן: דמות האישה, דמותו של החייל הישראלי, הקיבוץ, השתקפותה של השואה. מובן מאליו שהתלמידים עוסקים גם במיומנויות הקשורות בלימוד השפה: האזנה והבעה בעל-פה, הבעה בכתב, קריאת מאמרים עיוניים וכתבת עבודות, אך הקורס בכללותו – מטרתו לפתוח לפני התלמידים צוהר לצפנים של החברה שלנו, צפנים שאי אפשר למצוא אותם בין ערכי המילון או האנציקלופדיה, ושרק חיים ממושכים בינינו יחשפו אותם אליהם.

סמדר ברק היא מורה ביחידה להוראת עברית באוניברסיטה העברית בירושלים ומנהלת 'מכון מז"א' לתולדות תחיית הדיבור העברי.

איננו מתיימרים בקורס לבחון את כל מה שאפשר לכלול במושג זהות ישראלית. אנו עוסקים רק בפרטים, ומהם מנסים להבין משהו על הכלל. אביא להלן כמה דוגמות בולטות לאבני הפסיפס של זהותנו שאפשר ללקט בצפייה בסרטים: ירושלים הקולנועית מצטיירת כעיר האוניברסיטה, ואין לתמוה על כך שהרי עד שנות השישים היא הייתה מרכז ההשכלה הגבוהה בארץ; את תל-אביב מייצגת באין-ספור סרטים צלליתו של 'מגדל שלום', מגדל בבל המודרני שהיה אף סמל להתעלמותו של הכרך התוסס הזה מתולדות היישוב (את 'מגדל שלום' בנו על הריסותיו של בניינה היפה של גימנסיה 'הרצליה').

דוגמה בולטת אחרת המבטאת את היותנו עדיין חברה החיה על חרבה היא תרמיל הפגז ובתוכו זר קוצים יבש, שהוצב בבתים רבים בשנות השישים - ולכן נראה גם בסרטים הישראליים: לא פרחים בתוך אגרטל זכוכית עדין, כי אם כלי מלחמה, כך מסתבר, קישט את בתינו בשנים לאחר מלחמת ששת הימים.

מקומו של הרדיו בקולנוע הישראלי

לרדיו תפקיד מרכזי בתרבות הישראלית מימי טרום-המדינה עד ימינו – ימי הטלוויזיה, האינטרנט והטלפון הסלולרי, תפקיד שנובע כנראה מן הרצון שלנו, הישראלים, להיות מעורבים בנעשה בחברה שלנו, מן האכפתיות שלנו. על כן, גם בסרטים הישראליים הוא ממלא תפקיד חשוב: הוא משמש סמן היסטורי-חברתי, מעגן את הסרט בתקופה מסוימת ומאפיין אותה.

אביא כמה דוגמות:

1. שידורי הרדיו המחתרתיים במחבואים (במאי: דני וולמן, 1980) - הסרט מתאר את תהליך התבגרותו של נער בצל המאבק בבריטים, במהלך קיץ אחד. הנער מגלה את עולמם המסתורי של המבוגרים: פעילותם המחתרנית ואהבותיהם הסודיות. שידוריה החשאיים של תחנת 'קול ציון הלוחמת' העולים מן הרדיו בבית סבו מבטאים את אוירת התקופה.
2. 'המדור לחיפוש קרובים' בהקיץ של אביה (במאי: אלי כהן, 1988) - סיפורו של קיץ אחד בחיי ילדה שגדלה עם אים ניצולת שואה, חולת נפש. הסצנה שאנו רואים בה את האם מאזינה ל'מדור לחיפוש קרובים', פינה ששודרה ברדיו בשנות החמישים, כדי לסייע לעולים שבאו זה מקרוב לגלות את קרוביהם, מספרת יותר מאלף עדים על קשייה של האם. היא חשה את עצמה חריגה במושבה שהיא חיה בה, שהרי אפילו רדיו אין לה בבית. מדי יום ביומו היא נאלצת להאזין לשידור הבוקע מחלונות שכניה האמידים יותר.
3. גיבורת הסרט מצור (במאי: ג'ילברטו טופאנו, 1969) היא אלמנה הנתונה ב'מצור' שהטילו עליה חבריו של בעלה המת. הם מסרבים להניח לה לפתוח בחיים חדשים, וכמוה כמדינת ישראל המצויה במצור מדיני. כשהבמאי רוצה להמחיש שהאלמנה החלה לפרוץ את המצור סביבה, אנו רואים אותה מאזינה לרדיו ואת בנה מחפש תחנות ברדיו, ובפס-הקול נשמע בליל של שפות: ערבית, צרפתית ואנגלית.
4. פרקי חזנות ומהדורת חדשות בקזבלן (במאי: מנחם גולן, 1973) - קזבלן המרוקני מתאהב ברחל האשכנזייה. היא מזמינה אותו לביתה לסעודת שבת, למורת רוחו של אביה. לשאלתו אם הוא אורח רצוי, היא משיבה שכן. אך הצופים עדים למאמצי אשתו של האב לשכנעו להצטרף לסעודה. האב חמוץ הפנים נכנס לבסוף לחדר האורחים ומגביר את הרדיו. השעה היא 1:30 בערך. מן המקלט נשמעים צלילי התכנית 'פרקי

חזנותי, סמל התרבות האשכנזית לכאורה. געפילטע פיש מוגש אל השולחן, וקזבלן שאינו יודע איך אוכלים את הדג המתוק הזה, טובל את הכף בקערית החזרת בהמלצת בני המשפחה וכמעט נחנק. אך הוא מנומס וממשיך לומר שהאוכל מצוין. האווירה ליד השולחן מתוחה...

ואז נשמעות חדשות השעה 2:00, הנפתחות במילים: 'דובר צה"ל מודיע...' מספרים ששני חיילי צה"ל נפצעו, כאשר הרכב שנסעו בו עלה על מוקש. אשת האב פונה אל קזבלן ושואלת אותו בנימה מזלזלת אם שירת בצבא, ובתגובה רחל מספרת שלקזבלן הוענק צלי"ש על שהציל את מפקדו, שנכנס לשדה מוקשים. ואז לפתע יחסו המתנשא של האב משתנה - קזבלן הוא כבר 'אחד משלנו', שהרי הצבא הוא גורם מלכד בחברה הישראלית. הבמאי מנחם גולן השכיל אפוא להשתמש בקולות הבוקעים מן הרדיו כדי להמחיש את תהליך ההתקרבות בין שני הצדדים: פתח בפרקי חזנות וסיים במהדורת חדשות, ובמעבר לסצנה הבאה כבר נשמעים צלילים אחרים, ים תיכוניים... גם לאחרונה, כשהתלמידים בקורס התבקשו לשאול ישראלים מה הן תכניות הרדיו המועדפות עליהם, התשובה הרווחת הייתה - מהדורות החדשות ויומני החדשות.

סרטים ישראליים שלרדיו תפקיד חשוב בהם

לצד כל סרט צוין שם הבמאי, שנת ההפקה ותכניות הרדיו ה'מככבות' בו:

ארבינקא, אפרים קישון, 1967 – התעמלות הבוקר מפי מיכאל בן-חנן

מצור, גיילברטו טופאנו, 1969 – חדשות, שידורי ספורט, שידורי מתחנות זרות

קזבלן, מנחם גולן, 1973 – פרקי חזנות, מהדורת חדשות

מסע אלונקות, יהודה (גי'אד) נאמן, 1977 – שיחות עם מאזינים בלילה

מחבואים, דן וולמן, 1980 – שידורי 'קול ציון הלוחמת'

לא לשידור, יעוד לבנון, 1981 – דיווחים מן המסוק על התנועה בכבישים

מאחורי הסורגים, אורי ברבש, 1984 – מהדורת חדשות באנגלית ופסטיבל הזמר

אוונטי פופולו, רפי בוקאי, 1986 – המנון הסוציאליסטים האיטלקיים

הקיץ של אביה, אלי כהן, 1988 – המדור לחיפוש קרובים

שירת הסירנה, איתן פוקס, 1994 – האזעקות במלחמת המפרץ

סיכום

הצפייה בסרטים ישראליים היא דרך מצוינת להכרות עם החברה הישראלית. התלמידים אוספים פרטים על החברה שלנו ומפענחים אותם בעזרת המורה. תפקידו של הרדיו בקולנוע הישראלי הוא רק דוגמה אחת למה שאפשר ללמוד מן הקולנוע בדרך זו של התבוננות.